

նակցի էջմիածնի ընտրութեան ժողովին. և և կը վերադառնայ իրրեւ Պատուիրակ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի՝ Եւրոպայի թեմին: 1946 սեպտեմբերին ան արդէն Պարիս էր:

Թէպէտ պարաւանդուած վարչական գործերով, զբաղած էր ան նաեւ գրականութեամբ գոր սիրած էր: Սկսեալ իր պատանեկութեան օրերէն թղթակցած է Արեւելք, Փուէջ և Ծաղիկ Մանկանց թերթերուն (1904—1907). հրատարակած է 1908ին «Հայրենի Բնար» շաբաթաթերթը (1908), որ շարունակուած է «Սասուն ամսագիր» (1909) և «Հայ Խօնակ ամսաթերթ» (1924—1925) անուններու տակ: Այնուհետեւ աշխատակցած է Աշխատանքի Ժամանակ և Երբ Լուր թերթերուն «Սօսի» ծածկանունով (1910—1914): 1925—1930 տարիներուն հրատարակեց «Տաթև» գրական-բանասիրական տարեգիրքը. զոր ընդհատեց նուիրուելու համար բանասիրական և պատմական աշխատութիւններու:

Հետզհետէ հրապարակ հանեց.

1. Նկարագիր Օշին թագաւորի ձեռագիր Ժամագրքին, 1319. Աթիլիաս 1933:
 2. Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Հայկազի Ս. Բառասուն Մանկունք Եկեղեցոյ և Մտնաւորաց. Երուսաղէմ 1935:
 3. Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Հայկազի և Անթիլիասի և Մանաւորաց. Հայկազ 1936:
 4. Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի. Վենետիկ 1948:
 5. Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Եւրոպայի մանաւոր հաւաքումներու. Փարիզ 1950:
 6. Պատմութիւն Հայկազի ազգ. գերեզմանատանց և արձանագիր հայերէն տպագրութեան. Հայկազ 1935:
 7. Պատմութիւն Հայկազի Հայոց. հատոր Ա. Սուբիա. Հայկազ 1940:
 8. Նոյն, հատոր Բ. Հայկազ. Պէյրուի 1946:
 9. Նոյն, հատոր Գ. Պատմութիւն Հայկազի Հայոց. Փարիզ 1950:
 10. La vie et la culture arméniennes à Alep au XVIIe siècle. Paris 1934.
 11. Պաղարսի բերքը. Հայկազ 1937:
- Այս հայագիտական հրատարակութիւններէ կատ ունեցած է գրական այլ մանր աշխատութիւններ, գանազան բովանդակութեամբ, լոյս տեսած առանձին և Օրագիր-պարբերագիրներու մէջ (Հանդէս Ամսօրեայ),

Բագմալէպ, Սիւն, Հասկ, Կոչնակ Հայաստանի և այլն):

Միւրմէեան ջանադիր էր շատ արտադրել, առանց նկատի առնելու, թէ կարեւորը քանակը չի ներկայացնել, այլ որակը: Այս պատճառով ալ իր արտադրութիւնները, մեծազիր և փոքրազիր, գործնք հանեց հրապարակ, էին և կը մնան սիրողի և ոչ մասնագէտի գործեր: Բայց ամէնն ալ կը վկայեն թէ վաստակաւորը անխոնջ կամքի տէր էր:

Հ. Ն. Ա.

Dr. Karl Mlaker

2 հոկտ. 1951 վախճանեցաւ 55ամեայ հասակին ի Գրաց (Աւստրիա) Համալսարանի առանին ուսուցիչը (Privatdozent) Դկտ. Կարլ Մլակեր:

Հանդուցեալը աչքառու գիտնական մըն էր սեմախօսական բանասիրութեան. յատկապէս հարաւակողմեան արարադիտութեան ճիւղին մէջ: Իր աշխատասիրութիւնը Die Hierodulantenlisten von Ma'in, Leipzig 1943, դասական օրինակ մըն է բանասիրական ճշգրտութեան, որով սովոր էր ան աշխատել: Իր ստեղծագործ միտքը, ինչպէս նաեւ իր անշախ հմտութիւնը զարմանք հնձած է իր շրջանակէն: Աշխատակցած է գանազան յօդուածներով ZDMK, WZKM, Z. für Semitik և Orientalische Literaturzeitung ուսումնաթերթերուն, որով ծանօթացած է միջպագային մասնագէտներու:

Dr. Karl Mlaker միտամանակ հմուտ հայերէնագէտ էր, ունինք իր գրչէն բաց ի գանազան գրախօսականներէ հայագիտական գրուածքներու շուրջ, հետեւեալ մանր աշխատասիրութիւնները:

1. Zur Chronologie Ašots I. Հանդէս Ամսօրեայ, 1927, էջ 881—886:
2. Armenische Miscellen: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. 42 (1935) 259—294. Նկատի առած է. 1. Der Titel Čenbakur. 2. Der Rückzug der Zehntausend. 3. Die Datierung der Geschichte des Ps. Moses Xorenaci. 4. Zur geographischen und metrologischen Literatur der Armenier.
5. Zum armenischen Feudalismus.

Հ. Ն. Ա.

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ (ՅՈՎԱԿԻՄՆ), Յիշատակարանի Ձեռագրաց: Հատոր Ա. (Ե. դարից մինչեւ 1250 թ.): 48 նմանատիպութիւններով: Անթիլիաս. տպ. Կարողիկոսութեան Հայոց կիլիկիոյ, 1951. մեծ 80, էջ ԼԱ + սիւնակ 1256:

Գէորգ Ե. կաթողիկոսի օծութեան տարին էր, 1912 յունիս, երբ առաջին անգամ այցելեցի էջմիածին: Այն տարւոյն Գարեգին Ա. Վեհափառ Ս. Հոփիսիմեանց վանքին վանահայրն էր: Առաջին տեսակցութիւնս ունեցայ իրեն հետ նոյն վանքին մէջ. հիւրասէր վանահայրը շրջապատուած էր հիւրերու մեծ թուով: Գողցաւ կարճ ժամանակ մը ինձի հետ առանձին խօսակցելու: Ինքնաբերաբար խօսքը ձեռագիրներու շուրջը դարձաւ. վայրկեան մը զիս առանձին ձգեց. վերադարձաւ դէպ մը մեծազիր թղթերու վրայ գրուած Յիշատակարաններով, ժամանակագրական կարգով դասաւորուած: Այս դէպը կը ներկայացնէր «Յիշատակարանք Ձեռագրաց»: 1925—1928 տարիներուն, երբ երկրորդ անգամ էջմիածին գտնուեցայ, նկատեցի որ Գարեգին Սրբազան կը շարունակէր տակաւին Յիշատակարաններու հաւաքումը: Այս անգամ ունէր իրեն օգնական արտագրիչ մը: Էջմիածնի Ձեռագրատունը հարստացած էր 1500 ձեռագիրով: Նոյնքան մ'ալ կը գտնուէր Երեւանի Թանգարանին մէջ: Ձեռագիրներու աճումով կ'աճէր նաեւ Յիշատակարաններու թիւը. իսկ Սրբազանը ծանրաբեռնուած էր բազմատեսակ գրադումներով: 1928ին ընդհատեցի ես աշխատանքներս և վերադարձայ Վիեննա: Ոչ շատ վերջը Եւրոպա տեսնեց նաեւ Սրբազանը, որ անկէ անցաւ Ամերիկա և ի վերջոյ հաստատուեցաւ Անթիլիաս իրրեւ կաթողիկոս Կիլիկիոյ: 1945ին, երբ իրրեւ ընտրական ժողովի անդամ զնայ էջմիածին, վերադարձին հետը բերաւ Յիշատակարաններու Հաւաքածոյքս. որոշած էր տպագրութեան յանձնելու գայն: Վեհափառը, որ միշտ հետամուտ եղած է կատարելին, կը փափաքէ այժմ իր Հաւաքածոյքին մէջ առնել ամէն Յիշատակարան, որ մատչելի է իրեն: Կայցելէ Երուսաղէմ, խուզարկելու Հայոց վանքի իր 4000 ձեռագիրները. կ'օգտուի Բարդէն Ա. կաթողիկոսի՝ Անկիւրիոյ, և Յ. Թօփճեանի Արմաշի ձեռագիրներու անտիպ Յուցակներէ: Նկատի առած է ապա տպագիր Յուցակներն և այն մասնական աշխատութիւններն և Ամսագիրներն և Օրագիրներն, որոնք Յիշատակարաններ ունին իրենց ծոցը և մատչելի են իրեն: Այսպէս

կը կազմուի ճոխ Հաւաքածոյ մը Յիշատակարաններու հնարաւոր չափի մէջ, զոր — նկատի առնելով Ա. հատորը — կարելի է համարել զրեթէ կատարեալ գործ, միակը իր տեսակին մէջ: Կ'ըսեմ «զրեթէ կատարեալ», վասն զի անհնարին է նման աշխատանք մը լիակատար ընծայել, անով որ օրօրուան վրայ կը յայտնուին նոր ձեռագիրներ մասնաւորներու քով, իսկ ուրիշներ, որոնք կը գտնուին քաղաքակիրթ աշխարհի գանազան քաղաքներու Հիմնարկութիւններու և մասնաւորներու Հաւաքածոյքներու մէջ թէ դժուարամատչելի են և թէ առանց մատչելի ցուցակագրութեան: Ինչպէս Corpus Inscriptorum Graecarum և Latinarum կատարելութեան կը դիմեն յընթացք ժամանակի, նորագիտ արձանագրութիւնները հաւաքելով նոր հատորներու մէջ, նոյնպէս հայերէն ձեռագիրներու նորագիտ Յիշատակարանները կարող են կազմել առանձին հատորներ, լրացնելու համար շարքը:

«Յիշատակարանք ձեռագրաց» հաւաքումիս հիմնական մասը հանուած է էջմիածնի և Երուսաղէմի ձեռագիրներէն, ուստի կը ներկայացնեն սկզբնաղբեր: Եւ կարելի է անվարան վստահիլ անոնց հարազատութեան վրայ, նկատի առնելով այն բարեխղճութիւնը և զուտ բանասիրական ճշգրտութիւնը, զոր երեւան բերած է Վեհափառը իր նախորդ գործերուն մէջ: Այսպիսի վկայութիւն չեմ կրնար տալ դժբախտաբար ոչ ամէն Յուցակի և ոչ յատկապէս այն յիշատակարաններու հաւաքումներու համար, որոնք կատարուած են կամ անհասկացողութեամբ և կամ անանց բանասիրական բծախնդրութեան և տպագրուած են օսմանեան գրաքննութեան տակ և անխիղճ տպագրողներէ: Յիշատակարանները. որոնք հանուած են այստեսակ աղբիւրներէ, կը կարօտին վերաքննութեան: Թէ քանի անճշգրտութեամբ և կրճատութեամբ հրատարակուած են Սրուանձտեանցի քաղուածքները, ցոյց կու տան այն ձեռագիրները, որոնք պահպանուած են մեղի բարեբախտութեամբ:

Ձեռագիրներ ցուցակագրողներէն կը պահանջուի ոչ միայն մտտեւագրական, պատմական և լեզուական, այլ և հնագրական արուեստի հմտութիւն: Հրատարակչին այս հմտութեան ապացոյցներն են մէն մի Յիշատակարանի ընկերացող ծանօթագրութիւնները ձեռագրին հանգամանքի, պատմական դէմ-

քերու եւ դէպքերու մասին եւ մատենագիտական տեղեկութիւնները: Թերեւս ինչ ինչ համարուին նման հրատարակութեան համար ծանրաբեռնութիւն, բայց կը մնան անոնք առաւելութիւններ, որոնց համար բանասիրութիւնը միայն երախտագէտ կրնայ ըլլալ:

Հաւաքման մէջ նկատի առնուած է 850 տարիներու միջոց եւ ներկայացուած են 472 Յիշատակարան եւ նմանիք: Այս թիւը կարելի էր հասցնել 500, եթէ մանրակրկիտ խուզարկուէին հին եւ նոր հրատարակութիւնները. բան մը, որ թոյլ պիտի չտար այն միջավայրը, ուր կատարուած է այս Հաւաքածոյքի ոչ-հիմնական բաժնին պատրաստութիւնը: Վեհափառը առաջարկած էր ինձ, որ արամազրէի հրատարակութեան համար իմ Հաւաքածոյքին մէջ գտնուածները: Խնդրեցի առ այս, որ ուղարկուէին ինձ սրբազրութեան շերտերը, որպէս զի ստուգելի թէ ինչ կը պակսի հոն. բայց չուղարկուեցան անոնք, անշուշտ որոշ դժուարութիւններու պատճառով: Ինչպէս վերագոյն յայտնեցի, մէկ քանի Յիշատակարաններու պակասորդը պակասութիւն պէտք չէ նկատուի. զանոնք կարելի է միշտ ամփոփել ուրոյն հատորի մը մէջ, թերեւս իբրեւ Հաւաքման Ե. հատոր:

Այս տեղ պիտի նշանակեմ այդ պակասորդներէն մէկ քանին, որոնցմէ մաս մը կարելի էր թերեւս ներս առնել Հաւաքման մէջ, եթէ աւելի ուշադրութիւն դարձուած ըլլար:

Ժ. դարէն կ'երեւայ Սեւանի թ. 2, զոր յիշած է Ն. Մառ իր Յուցակին կ'էջ եւ Զարբանեւան, Մատենադարան, էջ 158 տուած է Յիշատակարանը:

ԺԱ. դարէն կ'երեւայ նոյնպէս Վիեննայի թ. 3 ձաշոցը, որուն մասին խօսած է Հ. Տաշեան, Յուցակ, էջ 15:

ԺԲ. դարէն կը թուի Կեսարիոյ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ թ. 1 Աւետարանը, որուն գրիչն է Կոզմաս, ծանօթ թ. 300 (էջ 663) Յիշատակարանէն:

Հաւանօրէն ԺԲ.ՎԳ. դարէն է էջմիածնի թ. 1522 ձառնութիւնը, գրուած Յովհաննէս գրչէն ինչպէս կ'երեւայ Յովհաննէս Բիւրիսի մէջ:

ԺԳ. դարու երկրորդ կէսէն կ'երեւայ Նոր Զուգայի թ. 110 = Վենետ. թ. 238 (Յուց. Բ. 572), որուն գրիչն է Խաչատուր. այս անուն գրիչներ ծանօթ են 1181ին Գրազարի եւ 1195ին Հաղբաս:

Վենետիկի թ. 352 (Mariès, Hippolyte,

Paris 1935, p. 18—22) գրուած է Հաղբաս Գրիգոր գրչէն, Բարսեղ առաջնորդի օրով. վերջինս կը յիշուի 1187ին:

ԺԴ. կամ ԺԳ. դարէն կ'երեւայ Վենետիկի թ. 201 ձառնութիւնը (Յուց. Բ. 64):

Յանկալի էր որ լաւ օրինակէ մը ներս առնուած ըլլար Յովհաննէս Գառնեցւոյ Յիշատակարանը Սաղմոսայ:

Վենետիկի թ. 126 կ'ըսուի թէ գրուած է 1001ին (Յուց. Ա. 562):

Անտեսուած է Գրիգոր Վկայասէրի Յիշատակագրութիւնը 1078էն, Գիրք թղթոց, էջ 219: Եւ աւելի հնագոյն մը, էջ 278:

Սովիերք Զ., էջ 143 յառաջ կը բերուի Վենետիկի մէկ ձեռագրէ (Վարք Ներսէսի) Յակոբոս գրչի յիշատակարանը 1131էն. այս գրիչը ծանօթ է 1130էն, տե՛ս Յիշ. 163:

1155էն ունինք Կիրակոս գրչէն Յիշատակարան մը գրուած Ամիգ. հրատարակուած Զարբանալեան, Մատենադարան, 624/5:

1158ին Եղիա Եպիսկոպոս կ'օրինակէ Աւետարան մը, զոր կը ծաղկէ եւ կը կազմէ Խաթ. Ծաղիկ, 2 (1851/2), էջ 439 գ:

1164. այս տարիէն չափական Յիշատակարան մը տուած է Արաքս, 1888, էջ 48—49:

1167էն ունինք Երուսաղէմի թ. 1168, որուն գրիչն է Աւետիս, գրուած հաւանօրէն Կամրջաձոր. նոյն գրչէն է թ. 212 Յիշատակարանը գրուած 1176ին Կամրջաձոր:

Թերակատար է թ. 115. աւելի ամբողջական մը տուած է Զարբանալեան, Մատենադարան, 159—160:

Բազմալէզ, 1848, էջ 119 եւ Համբաւարեր Ռուսիոյ, 1862, թ. 32 տուած են երեք կտոր Յիշատակարաններ Վախտանգ իշխանի եւ Հասան Վախտանգեանի եւ Մամայ թագուհւոյ հայոց:

Յաւելուած թ. 11 (էջ 1031—1034) Յիշատակարանը առաջին անգամ հրատարակած է Սրուանձառնաց, Թորոս Աղբար, Բ., 340—341, ի հարկէ սխալաշատ, ուր թուականը ներկայացուած է ՌՃԲ, փոխ. ՈՄԲ:

Թ. 147 (էջ 318) կը կարօտէր նկատմամբ թարգմանութեան եւ արտագրութեան թուականներու լուսարանութեան մը. Ամաշխարհի 6536 (—5425) կը համապատասխանէ մեր 1111 թուականին. իսկ ամեն Ծննդեան Գրիստոսի 1112—2=1110/1: Ուստի թարգմանուած է 1110/1111ին, արտագրուած 1117—1120 տարիներու մէջ:

Ծերունագարդ Կաթողիկոսը իրեն գիտա-

կան աշխատակից առած է Հրատարակութեան համար բանասիրական աշխատանքներու համար լաւ պատրաստուած երիտասարդ ոյժ մը՝ Պր. Սիմոն Սիմոնեանը, որուն գրչէն է Յառաջարանը եւ Տեղանուններու եւ Անձնանուններու Յանկերը (էջ 1065—1248), կազմուած շատ խնամով եւ խղճմտօրէն, անձնանուններու յատկութեանց եւ ժամանակի ցուցմունքներով, որ կը զլւրացնէ հատորիս գործածութիւնը: Իր հոգատարութեան շնորհիւ է նաեւ, որ հատորս տպագրուած է ամենայն խնամքով: Դիտողութիւն մը թոյլ կու տամ ինձ. ցանկալի էր, որ Անձնանուններու Յանկին մէջ իւրաքանչիւր Սիւնակին սկիզբը կրկնուէր այն անձնանունը, որ նախորդ Սիւնակէն կ'անցնէ նոր Սիւնակին: Այս կէտը ուշադրութեամբ կը յարգուի առ հասարակ գիտական հրատարակութիւններու մէջ. եւ կ'ընծայէ զիւրութիւն խուզարկուին:

Կը մաղթեմ, որ յաջորդ հատորներն ալ ընդ տեսնեն նոյն խնամքով եւ ամենայն յաջողութեամբ:

Կը մաղթեմ ջերմաղին Յիշատակարաններուս անխոնջ Հաւաքիչին եւ հմուտ Մշակողին, Վեհաշնոր Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին առողջ եւ երկար կեանք տեսնելու բաւաւ աւարտումը յաջորդ երեք հատորներու հրատարակութեան: Այն պիտի մնայ ամենալիւ Շտեմարան մը, ուսկից պիտի կրէ Հայագիտութիւնը ամենազգի ատաղձ, կառուցանելու համար ի պարծանս հայ Մշակողի ինփատահեղ ապարանքներ: Հ. Ն. Ա. Կ. Ն. Ա.

SAC. GREGORIO PETROWICZ, L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626—1686). Roma 1950, 8º, 336 pp. (Orientalia Christiana Analecta, 135.)

Աշխատութեան հեղինակը Տէր Գրիգոր Պետրովիչ, Լվովի թեմէն, աշակերտն է Հոռմի Ուրբանեան Վարժարանի: Հմուտ լեհերէն, հայերէն, լատիներէն եւ իտալերէն լեզուներու, ունեցած է ան իր տրամադրութեան տակ ոչ միայն հայերէն եւ լեհերէն հրատարակութիւնները, այլ եւ Հոռմի Ս. Ժողովին Դիւանը, ուր պահուած են բազմաթիւ վաւերագիրներ 1625—1686 տարիներէն իր շօշափած նիւթին համար: Իր նպատակն է հոս գծել Լեհաստանի Նիկոլ Թորոսեանց արքեպիսկոպոսի կեանքն եւ գործունէութիւնը, որ յառաջ բերաւ «Լեհաստանի Միութիւնը Ս. Աթոռին հետ»:

Տխուր շրջան մը կը կազմէ Լեհաստանի պատմութեան մէջ Նիկոլ Թորոսեանցի երեւումը, յատկապէս 1625—1653 տարիներուն, երբ ան ոչ միայն փորձանք նկատուեցաւ Լեհաստանի պատմութեան համար, այլ եւ զլրացաւ լեհական պատմութեան Մովսէս եւ Փիլիպպոս կաթողիկոսներու մէկ կողմէ եւ Լեհաստանի քունիքին եւ Ս. Ժողովին միւս կողմերէ. թող սրտացաւութիւնը, զոր զգացին Լվովի քաղաքացիները անխտիր:

Իրաց առած ընթացքը յետ յետուն տարիներու յանգեցան ստուգիլ այն եզրակացութեան, զոր աշխատասիրութիւնս իբրեւ խորագիր կը կրէ, բայց կարելի չէ հաստատել թէ յուզմանց սկզբնաւորութիւնը նոյնը կը զիտէր: Այս կէտին մէջ այլապէս էր մեր համոզումը (տես Մովսէս Գ. Տաթեւացի, Վիեննա 1936, էջ 248—286) եւ այժմ ալ չենք կրնար համակարծիք ըլլալ հեղինակին: Նախընտրելի է պատմական ուսումնասիրութեանց մէջ հետեւիլ աւարկայական ուղղութեան: Հեղինակը գիտցած է ձեռքի տակ ունեցած աղբիւրները ներկայացնել հակիրճ եւ պայծառ ամփոփումներով եւ 60ամեայ շրջանի կնճոռտ պատմութիւնը զեղեցիկ դասաւորութեամբ պատկերացնել ընթերցողներուն:

Հ. Ն. Ա.

Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ, Պատմութիւն արեւմտահայ արդի գրականութեան: Պէյրուք 1951, 8º, էջ 375:

Հեղինակը ամփոփած է այս տեղ 1940—1850 տարիներուն իր կատարած դասախօսութիւնները Պէյրուքի Հայ Ճեմարանի մէջ, նոր բարեփոխումներով. եւ կը ներկայացնէ իբրեւ Արեւմտահայ արդի գրականութեան պատմութեան դասաղիք միջնակարգ եւ բարձրագոյն դասարաններու համար: Նկատի առած է յատկապէս 1840—1920, յաւելուածարար նաեւ նորագոյն 1920—1950 շրջանները:

Գործս իբրեւ Դասաղիք յուսով ենք թէ լիովին պիտի գոհացնէ հայ Դպրոցներու պէտքը, քանի որ կը պակսի նման աշխատութիւն մը հրատարակի վրայ:

Աշխատանք տարուած է ներկայացնել կարեւոր դէպքերու կենսագրական գծերը, անոնց գործերն եւ նկարագիրը: Աշխատասիրութիւնս կարող է օգտակար ըլլալ նաեւ Դպրոցական շրջանէ դուրս ամէն ընթերցողի, որ կը հետաքրքրուի արդի գրականութեամբ:

Հ. Ն. Ա.